

A világgazdaság sötét bugyrai: kaucsukláz a perui Amazóniában

Az utóbbi években egyre nagyobb figyelem összpontosul az amazóniai térség történéseire. A nemzetközi szervezetek aggodalommal figyelik a fakitermelés mértékét és az esőerdők pusztulását, ami veszélyes változásokat okoz az ökoszisztémákban. Az Amazonas vidéke először a gyarmatosítás idején kecsesített gazdagsággal: aranyat kutatva érkeztek ide az első európaiak, azonban az expedíciók nem sok sikerrel jártak. Gyapot, kakaó, cukor, fahéj és néhány értékesebb fa kitermelésén kívül a térség viszonylagos háborítatlansága a 19. századig megmaradt. A század 30-as éveitől kezdődött meg a „fekete arany”, azaz a kaucsuk kitermelése, majd a kínafa kérge iránti egyre nagyobb keresletet követően valódi kaucsukláz indult el az 1890–1920 közötti időszakban, amely drasztikus változásokat hozott magával, és ez nemcsak a terület növény- és állatvilágát, de az ott élő indián törzseket is érzékenyen érintette. E tanulmány célja, hogy korabeli leírások és beszámolók felhasználásával történeti kitekintést nyújtson a perui Amazónia kizsákmányolásának kezdeteire, illetve röviden rávilágítson néhány aktuális problémára a térségben.

A perui Amazónia a világ egyik legnagyobb biodiverzitású régiója, több mint 7300 száras növényfaj,¹ 1700-nál is több madárfaj él itt, ezek közül száznál is több endemikus.² A növényvilág számos hasznosítható kincse közül a legértékesebbek: a mahagóni, fahéj, cédrus, balsafa, kaucsuk, kopál, pálmafélék, gyógynövények, gyümölcsök és zöldségek. A mezőgazdasági termelésben a kávé, a tarmánnövények, a banán, a jukka, a kukorica, a koka, a szója és a rizs a legjelentősebbek.³ Mindemellett fontos földgáz- és kőolajlelőhelyek is találhatóak a térségben. Napjainkban a Peru területének majdnem 60%-át kitevő, mintegy 780 000 km²-en 42–48 etnikai csoport él, melynek tagjai 12 nyelvcsaládhoz tar-

1 Sistema de Información de la Diversidad Biológica y Ambiental de la Amazonía Peruana. <http://www.siamazonia.org.pe>.

2 Denis Lepage: Checklist of Birds of Peru, Bird Checklists of the World. Avibase. <http://avibase.bsc-eoc.org/checklist.jsp?lang=HU®ion=pe&list=clements>.

3 Fernando Rodríguez Achung: El recurso del suelo en la Amazonía peruana, diagnóstico para su investigación. Instituto de Investigaciones de la Amazonía Peruana, Iquitos, 1995. 28. <http://190.187.112.90/Publicaciones/CD/documentos/ST014.pdf>.

toznak. A népességet tekintve, 300 000 fő él itt, akik az 1993-as népszámlálás szerint valamivel több mint 900 közösségben élnek,⁴ közülük sok ma is teljesen elszigetelten a civilizációtól. Más források 54 etnikai csoportról és 14 nyelvcsaládról beszélnek, azonban a teljes lélekszámra vonatkozó adatok általában minden szerzőnél ugyanazok.⁵

Ahogy már említettük, a köztársasági korszakot megelőző évszázadok során viszonylag háborítatlan volt a terület. Az első európaiak – eredetileg Gonzalo Pizarro, majd Francisco Orellana vezetésével – fahéj után kutatva érkeztek a térségbe, majd a gyarmati korszakban az arany vált a legfőbb céllá, kitermelésére már ekkor indián munkaerőt használtak fel, számos esetben kegyetlen módon. Egyes indián csoportok, mint például a mai Peru és Ecuador határán élő shuarok az erőszakra erőszakkal válaszoltak, és kiűzték területükről a spanyolokat, akik a 17. században több expedíciót indítottak a „visszahódításra”. Céljuk a shuarok leigázása, redukciókba való áttelepítése és új telepek alapítása volt. Az expedíciók erős indián ellenállást váltottak ki.⁶ A 19. század közepéig a benépesítésre irányuló törekvések nem sok sikert hoztak.

A 19. század ipari forradalma nagy változást hozott magával mind gazdasági, mind infrastrukturális téren. A kontinensek közötti hajózás, utak és vasutak építése elősegítette, hogy újabb felfedezőutak által az európaiak a világ más régióiban keressenek ásványkincseket. A tudomány is a fejlődés szolgálatába állt: megsokszorozódott a találmányok és a felfedezések száma, így újabb és újabb növényeket, nyersanyagokat ismertek meg, ami elősegítette az ipar fejlődését. Amerika és Amazónia még szinte érintetlen területei igen értékes régióknak számítottak, ahová a 18. század végétől egyre több utat szerveztek, míg a 19. században el nem érte a csúcspontját az utazók és a felfedező expedíciók száma. A résztvevők beszámolóiban pedig a táj, a természeti kincsek leírása mellett az ott lakó népek is megjelentek, akiket az európaiak civilizálandó, alsóbbrendű fajkként szemléltek. Maga a perui kormány is szorgalmazta az ismeretlen területek feltérképezését és utak építését, újabb nyersanyag-lelőhelyeket és lehetséges munkaerőt keresve. Az 1860-as években például folyami flottát és hajógyárat alapítottak Iquitosban, és hajózhatóvá akarták tenni a folyókat, hogy így alakítsanak ki összeköttetést az atlanti partvidék országaival.

A 19. század közepén a perui kormány másik törekvése a „civilizálás” volt. Legmegfelelőbb formájának az európai bevándorlás ösztönzése tűnt, ami azonban nem volt túl sikeres: csupán pár száz bevándorlót regisztráltak az amazóniai térségben, főként németeket. Ugyanebben az időben egy belső migráció is végbement: a szomszédos tartományokból, departamentókból a helyi oli-

4 *Carlos Soria*: „Los pueblos indígenas amazónicos peruanos. En busca del desarrollo sostenido.” Előadás: 2002. szeptember 12., Coloquio Internacional de Derecho Ambiental, Universidad de Guadalajara. www.elaw.org/system/.../peru.pueblos.indigenas.doc.

5 *Pedro Mayor Aparicio–Richard Bodmer*: *Pueblos indígenas de la Amazonía peruana*. CETA, Iquitos–Perú, 2009. 29.

6 *Luisa Abad González*: *Etnocidio y resistencia en la Amazonía peruana*. Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2003. 109–120.

garchia kezdett terjeszkedni az őserdő belseje felé, és a civilizálás jelszavával megpróbálta azt „meghódítani”, sok esetben elűzve az indián lakosságot saját területéről. F fiatal indiánokat igyekeztek befogni cselédnek, és megkezdődött az indián munkaerővel való kereskedelem is. A fehér invázió ellen ekkor elszigetelt indián lázadások törtek ki.⁷

A kaucsuk kitermelése

A kaucsuk felfedezése pár évtizeddel korábbra tehető, az 1745-ben Charles Marie de La Condamine által vezetett francia expedícióhoz köthető. 1839-ben Charles Goodyear felfedezte, hogy kénnel összekeverve és melegítve a kaucsukból gumi készíthető, az ipar pedig hatalmas lehetőségeket látott az új anyagban, melyre a nemzetközi igények (először főként angol, majd észak-amerikai és német) elkezdtek rohamosan növekedni. Példaként az angol import alakulását említhetjük: míg 1862-ben 2800 kg, addig 1910-ben 4 500 600 kg kaucsuk érkezett a szigetországba.⁸ Az első kaucsukkitermelő ország Brazília volt, azonban az Amazonas mentén egyre feljebb haladtak a kitermelők az értékes nedvet adó fa után kutatva. A 19. század utolsó harmadára a brazil Manaus és a perui Iquitos lett a két legfontosabb amazóniai kaucsukközpont.⁹ A kerékpár-, majd autóipar növekvő igényei és a tömör gumi használatának elterjedése a kaucsuk árának növekedését és valódi kaucsuklázat indított el, melynek csúcsa az 1880–1910 közötti periódus volt. 1913-ig Brazília, Peru és Bolívia voltak a világ legnagyobb kaucsuktermelő országai. A kitermelés mértékének növekedését mutatja, hogy míg 1884-ben Peruban 540 529 kg, 1917-ben már 3 000 000 kg volt az éves export, mely 1921-re 208 000 kg-ra csökkent.¹⁰ Az export csúcspontját az 1910-es év jelentette, ekkor mintegy 4 500 000 kg kaucsukot exportált az ország.¹¹

Az Amazonason való nemzetközi hajóforgalom és az infrastruktúra fejlesztése mellett a megfelelő munkaerő biztosítása elengedhetetlen volt ahhoz, hogy ki tudják elégíteni a nemzetközi piaci igényeket. A kaucsuk kinyerése, feldolgozása és szállítása során hatalmas munkaerőigény keletkezett, melyet a térség indián lakosságának munkára fogásával akartak kielégíteni. Az indián mint alsóbbrendűnek tekintett faj tűnt a legmegfelelőbbnek a nehéz feladatokra, ráadásul mindamellett, hogy olcsó munkaerő volt, több más előnnyel is bírt: kitűnő helyismerettel rendelkezett, és mivel a kaucsukot az indián népek már korábban is használták a gyógyászatban, ismerték azt is, hogyan lehet a legegyszerűbben kinyerni a megfelelő fajokból.

7 Alberto Chirif: „Época del caucho y barbarie.” In: *Carlos Valcárcel: El proceso del Putumayo. Monumenta Amazónica–CETA–IWGIA, Iquitos, 2004.* 3–11.

8 L. Abad Gonzalez: i. m. 174.

9 Juan García Morcillo: „Del caucho al oro: el proceso colonizador del Madre de Dios.” *Revista Española de Antropología Americana* 12. (1982) 257–258.

10 Julian Idilio–Santillana Valencia: *Historia del Perú.* Lexus Editores, Barcelona, 2000. 926.

11 Jesús San Román: *Perfiles históricos de la Amazonía peruana.* CETA, Iquitos, 1994. 142.

A témánkat feldolgozó tanulmányok általában nem említik, de érdekes megjegyezni, hogy a helyi indián lakosságon kívül kínai munkaerő is megjelent a perui amazóniai térségben az 1870-es években. Az eredetileg a csendes-óceáni partvidékre érkező kínai munkások főként a guanó kitermelésében, a part menti cukornád- és gyapotültetvényeken, illetve a vasútépítkezéseken dolgoztak. A kaucsukláz kirobbanásával kínai kulik jelentek meg az esőerdei területeken is, 1899-re már a kínai volt a legnagyobb számú külföldi kolónia Iquitosban. Sok kínai nem közvetlenül a kaucsuk gyűjtésében vett részt, hanem kereskedelmi tevékenységet folytatott: a helyi terményeket (kávé, rizs, kukorica, kakaó, cukor stb.) hajókon a kaucsukkitermelőkhöz és az aranymosókhoz szállították, akiktől csereáruként főként kaucsukot szereztek be, amit aztán jó áron értékesítettek Iquitosban. A kereskedők a településen később megnyithatták saját üzletüket és letelepedhettek.¹²

A munkaerő azonban döntő többségében indián volt: a különböző dialektusokat beszélő, főként természeti népek között szinte semmilyen kapcsolat nem volt, így csak a kereskedők megjelenésekor szereztek tudomást az új jövevények céljairól. A vállalkozók elsőként a korábban létrejött missziókkal kapcsolatban álló, azaz a „civilizált világot” már ismerő indiánokkal igyekeztek kielégíteni a munkaerő iránti igényeket, később azonban megindult az ismeretlen indián csoportok felkutatása is, sok esetben valódi hajtóvadászatot folytattak elfogásukra. A kaucsukkereskedők, azaz caucherók fegyverrel felszerelt „muchachó”-kat, jórészt brit karibi szigetekről, Barbadosról vagy Trinidadból származó afrikaiakat alkalmaztak az indiánok összegyűjtésére (hajtóvadászataikon sokszor több indiánt öltek meg, mint amennyit elfogtak), felügyeletére és a gyűjtés irányítására. Ők jelentették a kapcsolatot a kereskedők és az indiánok között, és ők voltak azok, akik a „piszkos” munkát elvégezték, azaz az indiánokat veréssel munkára kényszerítették, ha pedig nem engedelmessé váltak, vagy betegek voltak, megölték. A caucherók akkora mennyiségű kaucsuk gyűjtését követelték, amit alig lehetett teljesíteni, a nem teljesítés pedig büntetést vont maga után. Az indiánok munkába vonása rengeteg visszaélést és erőszakot szült, ami elől az ott lakók megpróbáltak elmenekülni, vagy fellázadni, ez utóbbira a válasz még nagyobb elnyomás és öldöklés volt. A kitermelést irányító munkafelügyelők, a kereskedők mind negatív figurákká váltak az amazóniai indiánok számára, akik az addig számukra ismeretlen civilizált világból a személyi függés, az „enganche” rendszerét és a rabszolgasorsot ismerték meg.

Az „enganche” egyfajta jobbágyszerű személyi függést jelentett, amely az eladósodáson alapult. Az indiánokkal olyan szerződést írtak alá, amelynek részleteit nem is értették. A szerződések értelmében az indiánok ruhát, machetét, szállást és kevés fizetséget kaptak (ellátásukról saját maguknak kellett gondoskodniuk), és annyi ideig kellett dolgozniuk, ameddig nem kerestek meg annyi pénzt, amivel vissza tudták fizetni a kapott eszközöket. A szerződés tulajdonképpen éle-

¹² Isabelle Lausent Herrera: „Los inmigrantes chinos en la Amazonía peruana.” Bulletin de l’Institut Français des Etudes Andines 15. (1986) No. 3–4., 55–58.

tük végéig a caucherókhoz kötötte őket.¹³ Ha pedig egy munkás meghalt, tartozása az özvegyére vagy a fiára szállt. A függésben álló indiánok száma igen magas volt, az egyik legnagyobb caucheróhoz (César Arana) a kitermelés csúcsán mintegy 12 ezer indián tartozott, de vannak olyan adatok is, melyek szerint ez a szám 40 ezer is lehetett.¹⁴

Peruban az 1870-es évektől kezdődött a kaucsuk nagymértékű kitermelése, először a Putumayo, Marañón, Ucayali, Huallaga folyók, majd délebbre, a Madre de Dios mentén, ahol kalandorok, üzletemberek és kereskedők kaucsukbárókként hatalmas területeket tartottak ellenőrzésük alatt. Leghíresebbek közülük a perui Julio César Arana (a Putumayo folyó partjai mentén) és Carlos Fitzcarrald (Ucayali körzetében), illetve a spanyol Máximo Rodríguez (Madre de Dios közelében) voltak.¹⁵ Julio César Arana tevékenysége a legjobban dokumentált, vele a továbbiakban részletesebben is foglalkozunk. Carlos Fermín Fitzcarrald a már említett Ucayali folyó körzetében kezdte meg tevékenységét. César Aranával ellentétben róla jóval kevesebb korabeli beszámoló született, a ferences rendi Gabriel Sala 1897-ben íródott naplóját érdemes megemlíteni, amely leírást ad az indiánokkal szembeni barbár bánásmódról.¹⁶

Fitzcarrald számos expedíciót vezetett Madre de Dios térségébe, róla neveztek el egy szorost is, amely a Mishagua és Manu folyók területeit köti össze. A szoros megkönnyítette a szállítást Iquitos felé. A felfedezőutak nyomán kezdődött meg a térségben a betelepülés és az első kaucsuk-haciendák megalapítása. Fitzcarrald 1897-ben az Urubamba folyóba fulladt, és ugyan testvére három évvel később még megpróbálta újjáéleszteni az üzletet, a 20. századra megszűnt a vállalkozás. Máximo Rodríguez is ezen a területen kereskedett a 20. század első évtizedében, caucherói részt vettek a bolíviai–perui határviták fegyveres összetűzéseiben. A két ország közötti határvonalat végül 1912-ben rögzítették, ekkortól azonban már drasztikus csökkenés következett be a dél-amerikai kaucsuk iránti keresletben a nemzetközi piacokon.¹⁷

A helyi mesztic (ecuadori, perui, kolumbiai, brazil) kereskedőkön kívül főként franciák, olaszok, spanyolok és németek vettek még részt az üzletben, akik kapcsolatot tartottak a tengerentúli megrendelőkkel. A caucherók először Iquitosban valamelyik kereskedőháznál jelentek meg, hogy pénzhez jussanak, amivel beindíthatták az üzletet. Először az induláshoz szükséges munkaerő összegyűjtése volt a cél, majd nekivágtak az őserdőnek, még kiaknázatlan területeket kutatva. Ösvényeket vágtak, megjelölték a kaucsukot adó fákat, kiosztották a

13 *Ingrid Fernandez*: „The Upper Amazonian Rubber Boom and the Indigenous Rights 1900–1925.” *Florida Conference of Historians* 15. (2008) 52–58.

14 *J. San Román*: i. m. 159.

15 *Pilar García Jordán*: „En el corazón de las tinieblas... del Putumayo, 1890–1932. Fronteras, caucho, mano de obra indígena y misiones católicas en la nacionalización de la Amazonía.” *Revista de Indias* 61. (2001) Núm. 223. 596–598.

16 *Gabriel Sala*: *Apuntes de viaje del R.P.Fr.* In: *Gabriel Sala*: *Exploración de los ríos Pichis, Pachitea y Alto Ucayali y de la región del Gran Pajonal*. Imprenta La Industria, Lima, 1897.

17 *J. J. García Morcillo*: i. m. 260–262.

munkásoknak az ellátmányt és a munkát, majd megkezdték a kaucsuk kinyerését. Jesús San Román Jorge von Hassel,¹⁸ egy német mérnök leírására hivatkozva két-féle caucherót különböztet meg a kaucsuk kinyerésének módja alapján. Az egyik típus Braziliában jellemző, és shiringuerónak hívja, ő óvja a fát, és egypár vágást ejt csak rajta, összegyűjtve a kifolyó nedvet, gondolva a jövőre és arra, hogy még a későbbiekben is hasznosítani lehessen a fákat. A perui cauchero azonban sokkal kevésbé „békés természet”, kivágja a fákat, hogy az utolsó csepp nedvet is kinyerje belőle.¹⁹ A leírt két különböző kinyerési mód két különböző fajfajtához köthető: a brazil kaucsukfával (*Hevea brasiliensis*) ellentétben a Peruban nagyobb mennyiségben található *Castilloa ulei* vagy *elastica* fajtából nehezen lehet csak kinyerni a nedvet, valóban ki kellett vágni a fát, hogy nagy mennyiséget kapjanak. Azonban ez a módszer természetesen hosszú távon a faj állományának csökkenéséhez vagy kipusztulásához vezet, illetve az esőerdő nem tud, vagy csak nehezen és nagyon lassan képes reprodukálódni. Ez a magyarázat arra, hogy Peruban sok helyen nem állandó területen folyt a kitermelés, hanem amikor már elfogytak a kivágható fák, a munkások újabb lelőhely után kutattak. Ahol a Heveából nyerték a kaucsukot, ott állandó területen folytatható a munka.

Korabeli leírások a munkakörülményekről

A caucherók munkásaikat embertelen körülmények között tartották, a halálozási ráta pedig igen magas volt. Dr. Rómulo Paredes, az 1911-ben Iquitosban dolgozó helyettes bíró így jellemzi a helyzetet: „A bűncselekmények egyik oka kétségtelenül az a mohó vágy volt, hogy a lehető legrövidebb időn belül maximális mennyiséget termeljenek ki. Azokat az indiánokat ugyanis, akik nem teljesítették az elvárásokat, megkínózták és megölték, a lázadókat macheteütésekkel és fegyverrel kényszerítették, hogy teljesítsék a parancsokat. A büntettek és a hozam egyenes arányban álltak egymással, azaz ahogy nőtt az első, úgy nőtt a kinyert kaucsuk mennyisége. Következésképpen minél több volt a meggyilkoltak száma, annál nagyobb volt a termelés, melyből világosan látszik, hogy a kaucsuk nagy részét vér és halálos áldozatok árán termelték ki.”²⁰

Az idézett bírón kívül több más szemtanú leírása is forrásként szolgál a korabeli viszonyok feltérképezéséhez. A legtöbb leírás a már említett kaucsukbárónak, Julio César Aranának a Putumayo folyó mentén alapított kaucsukkitermelő vállalkozásához kötődik. Arana az említett folyó partján két körzetben, Encanto és Chorrera központtal indította el tevékenységét, Hevea brasiliensis után kutatva. 1903-ban megalakította a Casa Arana y Hermanos, azaz az Arana és Testvérei Házat,

18 Jorge M. von Hassel a perui kormány felkérésére dolgozott Peruban a 20. század elején és több tanulmányt jelentetett meg különböző témákban, többek között a perui Amazóniáról. Emellett ő az, aki Hiram Bingham előtt már több írásában jelezte Machu Picchu létezését és pontos földrajzi elhelyezkedését.

19 J. San Román: i. m. 151–153.

20 Uo. 157.

1907-ben pedig londoni cégét, a Peruvian Amazon Companyt. Ebben az időben egy észak-amerikai mérnök, Walter Hardenburg Putumayo körzetében járva szemtanúja volt az ott dolgozó indiánok körülményeinek. Arana emberei elfogták, azonban sikerült megszöknie, és 1909-ben a *Truth* című londoni lapban megjelentette leleplező írását, melyben az Arana Házat visszaélésekkel, bűncselekményekkel, öldökléssel, kínzásokkal, kényszermunka alkalmazásával gyanúsította. 1912-ben Hardenburg *The Putumayo, the Devil's Paradise* címmel könyvet is megjelentetett a látottakról. Az alábbiakban egy részletet közlünk Hardenburg leírásából: „Amikor elérkezik a nyersgumi leadásának ideje, a szerencsétlen áldozatok megjelennek szállítmányaikkal a hátukon, asszonyaik és gyermekeik kíséretében, akik a cipekedésben segítenek nekik. Amikor eléri a körzet központját, lemérik a kinyert gumit. Már tapasztalatból tudják, mit kell mutatnia a mérleg nyelvének, így amikor látják, hogy a teljes megkövetelt mennyiséget sikerült leszállítani, ugrálnak és ujjongva nevetnek. Ellenkező esetben arccal a földre roskadnak és ebben a helyzetben várják a korbácsot, puskagolyót vagy macheteütést. A büntetés kiválasztása a körzetparancsnok joga, azonban általában ötven korbácsütést adnak, amíg a hús csatokban nem lóg róluk, vagy esetleg machetével feldarabolják őket. E barbár tetteket a többi indián szeme láttára hajtják végre, akik között a megbüntetettek asszonyai és gyermekei is ott vannak. Ha a megkövetelt teljes mennyiséget sikerül leszállítani, akkor egy 30 centavót érő szájharmónikát, egy 50 centavót érő színes pamut zsebkendő, néhány gyöngyöt vagy hasonló értéktelen kacatot kapnak. Ezt nagy örömmel kell fogadniuk, máskülönben megkorbácsolják vagy lelövik őket. A fehérek nem törődnek az indián étkezésével, ami pedig a ruházatát illeti, nincs is nekik: mind a férfiak, mind az asszonyok teljesen meztelenül élnek...”²¹

A hírek és leleplező írások gyorsan bejárták egész Európát. A brit külügyminisztérium a történésekre reagálva, illetve a rabszolgaság-elleni és az őslakosok védelmére létrejött szervezet (Anti-Slavery and Aborigines' Protection Society) közbenjárására 1910-ben egy ír diplomatát, Roger Casementet, Rio de Janeiró-i konzult küldte az ügy kivizsgálására, aki részletes beszámolót írt a látottakról. Tőle származik az az adat, amely szerint 12 év alatt több mint 30 ezer indiánt öltek meg a térségben. A beszámoló hatalmas nemzetközi botrányt kavart.²²

A putumayói ügy

César Arana cége ellen már 1903-tól jelentek meg különféle panaszok, de az igazi botrány 1907–1908-ban robbant ki. A már említett mérnök, Jorge von Hassel például 1905-ben így ír: „Jelentősek azok a változások, amelyek Peru keleti területeinek bennszülött lakossága között következtek be a »fekete arany« nevezett

21 Walter Ernest Hardenburg: *The Putumayo, the Devil's Paradise*. T. Fisher Unwin, London, 1913. (2. ed.), 217–218.

22 Jancsó Katalin: *Indigenismo político temprano en el Perú y la Asociación Pro-Indígena*. Szeged, 2009. 40–41.

nyersgumi kitermelésének köszönhetően. Egyes indián törzsek elfogadták a kereskedők által elhozott »civilizációt«, másokat maga a civilizáció semmisített meg. Emellett az alkohol, a puszkagolyók és a himlő pusztított közöttük, mindössze pár év alatt. Kihasznlom az alkalmat, hogy tiltakozzak a civilizált világ előtt a visszaélések és a primitív népek szükségtelen pusztítása ellen, amelyeket az úgynevezett civilizált ember kapzsisága az amazóniai piacok egyszerű kereskedelmi árujává tett; az ugyanis mindenki számára köztudott, hogy a bennszülött rabszolgákat kereskedelmi áruként tartják számon. A perui, brazil, kolumbiai és bolíviai kormányok fennhatósága alatt álló őserdei területeken az őslakosokat semmilyen törvény nem védi a fehér emberek általi támadásoktól, akik úgy üldözik és vadásszák őket, mint a dzsungel állatait, egyedüli értékük az a summa, amit eladásukért kapni lehet. Ha e szerencsétlenek nem kapnak semmilyen védelmet, majd mindannyiunk igazságos bírása elítéli azt a nemzedéket, amely minden ok nélkül semmisíti meg az indián fajt, e föld valódi tulajdonosát.²³

A botrány terjedését az is elősegítette, hogy Európában még alig csitult el egy korábbi, hasonló ügy, amelyre még mindenki emlékezett: a 19. század utolsó éveiben Belga-Kongóban elefántcsont, kopál és kaucsuk kiaknázása folyt, hasonlóan kegyetlen módszerekkel, a bennszülött lakosság megtizedelésével. Ráadásul éppen Roger Casement volt Kongóban is az angol konzul, és 1903-ban az ő jelentésének hatására indultak el változások. 1906-ban Casement már Brazíliában volt konzul; a perui panaszok és feljelentések, melyek száma meghaladta az ezret, éppen ebben az időben kezdtek napvilágot látni. Az említett előzetes információk birtokában indult el Casement 1910-ben Iquitosból Putumayóba egy öttagú vizsgálóbizottság kíséretében. A tagok a következők voltak: R. H. Bertie ezredes, L. H. Barnes, a trópusi területek földműves szakértője, W. Fox kaucsukszakértő és botanikus, E. S. Bell kereskedő, H. L. Gielgud, a Peruvian Amazon Company vezetője és titkára. Casement 1911-ben tért vissza az útról, és *Blue book* (Kék könyv) címmel írta meg jelentését. Peruban a nemrégiben formálódott indiánvédő szervezet, az Asociación Pro-Indígena (a továbbiakban API) folyamatos levelezésben állt az ügy mellé álló, már említett rabszolgaság-elleni társasággal. Az angol társaság a vizsgálat menetéről tájékoztatta az API vezetőségét, míg a perui társaság igyekezett minden mozzanatról és újabb történésről beszámolót küldeni, illetve csatolni a helyi sajtóban megjelent híreket. Az API vezetői ezek után a perui sajtóorgánumoknak eljuttatták a rabszolgaság-elleni társaság beszámolóit, és igyekeztek minél nagyobb nyilvánosságot adni az ügynek. 1912-ben saját lapjukban számoltak be a Kék könyv megjelenéséről és folytatásokban közölték is részleteit.²⁴

A Kék könyvet olvasva számos információhoz juthatunk a térségről, helyzetéről, a helyi viszonyokról. Casement az alábbi általános leírást adja: „Putumayo egy mintegy 1000 mérföld kiterjedésű terület.²⁵ A caucherók e terület

23 W. B. Hardenburg: i. m. 23.

24 Jancsó K.: i. m. 142–143.

25 Putumayo teljes területe mintegy kétszerese az itt megjelöltének, Casement az Arana Ház által felügyelt terület méretére utal.

kizárólagos urai. (...) Chorrera a központi kaucukraktár helye, 9, szekciónak nevezett körzet tartozik hozzá, melyek az indián munkaerő felhasználásával annyi kaucsukot nyernek ki, amennyit csak az áldozatok energiáiból kifacsarni lehet. Az összegyűjtött kaucsukot a körzet elhelyezkedésétől függően szárazföldi vagy folyami úton szállítják indián erőkkel Chorrerába, majd onnan a társaság [Peruvian Amazon Company – J. K.] gőzhajóin Iquitosba. A körzetvezetőknek szép házaik vannak (...), megépítésükre az indiánokat kényszerítik, mindenféle fizetség nélkül. A körzetvezetőnek semmi más munkaeszközre nincs szüksége, mint fegyverre és munícióra, ezzel tudja félelemben tartani az indián munkásokat. A társaság tagjai, amikor éppen nem indiánokra vadásznak, függőágyukban pihengetve vagy kártyázással töltik az időt.²⁶

Casement szintén pontos adatokkal szolgál az indiánok munkájának értékéről is. Például Matanzas telepén 55 kg kinyert kaucsukért egy pamut függőágygal fizettek, míg 20 kg kaucsuk egy nadrágot és egy pamutinget ért.²⁷ Casement felsorolja a munkásokkal szemben elkövetett bűntényeket, és megnevezi a gyanúsítottakat is. Ő maga a saját szemével több mint ezer olyan kaucsukot cipelő indiánt figyelt meg, akiken láthatóak voltak az ütlegetések nyomai. Mintegy 40 ezerre becsülte a társaság számára dolgozó indián munkások számát a régióban. Casementnek a külügyminisztériumnak küldött jelentései között számos olyan is szerepelt, amelyben a diplomata arra panaszkodott, hogy a perui hatóságok egyetlen főbb bűnt is tartóztattak le. Casement 1913-ban lemondott posztjáról és hazaköltözött. Még ebben az évben részt vett az Ír Önkéntesek megalakulásában. Mint a független Írország támogatója, az I. világháborúban tárgyalásokat folytatott a németekkel és egy ír brigád felállításán dolgozott. Végül kémkedés és szabotázs vádjával letartóztatták, majd 1916-ban Londonban kivégezték. César Aranát ellenben sosem ítélték el. Komoly politikai karriert futott be Augusto B. Leguía kormányzása alatt (1919–1930), a parlamentben az amazóniai régió fejlesztése és az indián tulajdon védelme volt tevékenységének legfőbb célja. Leguía bukása után visszavonult, és 1952-ben, 88 évesen halt meg.²⁸

A nemzetközi hangulat és a feljelentések nyomására Augusto B. Leguía (1908–1912), majd Guillermo Billinghurst (1912–1914) kormányzása alatt egy bírói bizottságot neveztek ki a már említett Rómulo Paredes vezetésével az ügy kivizsgálására. Paredes megállapította Casement állításainak igaz voltát, ezt követően pedig Iquitosban bírósági tárgyalást indítottak, melyen mintegy 215 letartóztatásról döntöttek, azonban ezek nagyrészt végrehajthatatlanok voltak, ugyanis az érintettek többsége akkorra már elhagyta az országot (Aranával egyetemben, aki, ahogy jeleztük, Leguía második kormányzása idején tért vissza az országba). Paredes vizsgálatáról és a tárgyalásról részletesen beszámolt könyvében Carlos Valcárcel, az ügyben szintén részt vevő másik bíró.²⁹ A könyvből világosan

26 Roger Casement: Libro Azul. El Deber Pro-Indígena 4. (1913) [január] 8.

27 Roger Casement: Libro Azul. El Deber Pro-Indígena 3. (1912) [december] 8.

28 Jancsó K.: i. m. 143.

29 Carlos Valcárcel: El proceso del Putumayo. Imprenta Comercial, Lima, 1915.

kitűnik: a különböző szemtanúk, alkalmazottak, utazók állításai egybehangzóak az elkövetett bűntényeket illetően. Leguía kormánya további intézkedéseket hozott a munkakörülmények javítására és az indiánokkal szembeni elnyomás ellen, 1915-ben törvényileg tiltották meg az indiánok toborzását a saját lakhelyükön kívül eső helyekre, az intézkedéseknek azonban nem sok foganatja volt.³⁰

A történések megértéséhez nem szabad elfelejtkeznünk egy fontos mozanatról: a botrány kitörésének idején Peru és Kolumbia között határviták folytak éppen a Putumayo folyó térségében. A „senki földjén” először a 19. század utolsó harmadában kolumbiai telepesek jelentek meg kaucsuk után kutatva, de a század utolsó éveiben, majd a 20. század elején a perui kormány és kaucsukkereskedők is érdeklődni kezdtek a régió iránt, kirobbantva így egy határvitát a két ország között. A korabeli írások szinte mindegyike foglalkozik e problémával is, példaként Norman Thomson *The Putumayo Red Book* című írását említhetjük, melyet a szerző Roger Casement *Kék könyvének* kiegészítésének szánt, a határvitát illetően pedig Kolumbia elsődleges jogait igyekezett bizonyítani. Könyvében említést tesz arról, hogy César Arana 1907-ben azt állította, a perui kormány kérte fel őt arra, hogy segítse meg előzni egy esetleges kolumbiai behatolást perui területekre. Az incidensben tíz kolumbiai halt meg. Thomson szerint a perui sajtó és a közvélemény előtt a putumayói eseményeket és az indiánokkal szembeni visszaéléseket úgy interpretálták, mint amelyek perui területen történtek, és amelyekért a perui kormány a felelős. Ez lett volna az ára annak, hogy implicite elismerésre kerüljön a térség perui fennhatóság alá tartozása.³¹

A perui kormány Arana és cége tevékenységét a barbár népek civilizálása-ként szemlélte, a korabeli sajtóban, számos beszámolóban és maga a kormány, illetve a cég argumentációjában ez fontos „eredményként” szerepelt, illetve az is, hogy a cég hozzájárult a térség peruanizációjához (mely a perui fennhatóságot védte a kolumbiai ambíciókkal szemben). A kormány és Arana interpretációja szerint Thomson állításaival ellentétben a vádak hátterében egyrészt Kolumbia Peru lejáratását szolgáló próbálkozásai álltak, így szerevezve nemzetközi támogatást Kolumbia területi követeléseinek, másrészt pedig a briteknek a világgpiac ellenőrzésére irányuló törekvései.³²

Az állandósult határvitákat Kolumbia és Peru között az 1922. évi Salomón–Lozano-szerződés zárta le, a terület nagy része Kolumbiához került, ráadásul Kolumbia így egy Amazonashoz vezető kijáratot is megkapott. Amikor a titokban aláírt szerződés tartalma 1927-ben napvilágot látott, Arana nagy tiltakozó kampányt indított az egész térségben a szerződés és annak védelmezői ellen, tiltakozásának azonban nem volt eredménye.³³

A britek törekvései szintén sikeresnek bizonyultak. A különböző amazóniai országok tiltó törvényei ellenére az angol kormány megbízottja, egy

30 P. García Jordán: i. m. 603–605.

31 Norman Thomson: *El libro rojo del Putumayo*. Arboleda & Valencia, Bogotá, 1913. 143–144.

32 P. García Jordán: i. m. 593–594.

33 Uo. 615.

Henry Wickham nevezetű ember 1876-ban titokban 70 000 kaucsukpalántát csempészett ki a brazil amazóniai térségből és juttatott el a londoni Királyi Botanikus Kertbe, ahonnan aztán a töveket tovább szállították Malajziába, Afrikába, Indonéziába és Ázsia más trópusi vidékeire, holland és angol gyarmatokra. Az ázsiai kaucsuk hatalmas konkurenciát jelentett, nagy mennyiségű és olcsó nyersanyag árasztotta el a nemzetközi piacot, a maláj nyersgumi ára ugyanis a fele volt az amazóniainak. Mindez az amazóniai kaucsuk iránti kereslet csökkenését hozta magával. Az ázsiai kaucsuk 1905-ben jelent meg a piacokon, 1911-től a piaci változások már éreztették is hatásukat az amazóniai térségben. 1914-re a gyarmati ültetvényekről kitermelt nyersgumi mennyisége felülmúlta az esőerdőkből származót, több mint 60%-os világpiaci részesedéssel, míg ugyanez az adat 1922-ben már 93% volt.³⁴ Mivel az amazóniai területeken monokultúrás gazdálkodás alakult ki, a gazdasági helyzet drasztikus módon romlott. A II. világháborúban ugyan újra erősödött a kereslet – főként észak-amerikai részről, a nehézkes délkelet-ázsiai beszerzés miatt –, sőt 1942-ben egy új céget (Corporación Peruana del Amazonas) is alapítottak az olaj és nyersgumi kereskedelmének elősegítésére, a szintetikus gumi megjelenése újra megnehezítette az eladásokat.³⁵

A kaucsukláz hatásai

A kaucsukláz számos változást indított el az amazóniai térségben. Ezek egy része demográfiai: a telepések megjelenése előtt a területen élő törzsek közül jó néhány ma már nem létezik (például a nonuyák vagy resígarók) vagy közel áll az eltűnéshöz. Az európaiak megjelenése, a belső migráció, a betegségek, az öldöklés és a hajtóvadászatok megtizedelték a bennszülött lakosságot. A korabeli utazóktól és tudósoktól származó források alapján a Putumayo és Caquetá közötti térségben a kaucsukláz idején mintegy 63 ezer főre lehet becsülni az indián lakosságot, ma ez a szám nem haladja meg a hétézret. Ribeiro és Wise adatai szerint az andoque indiánok száma 1910-ben még 10 ezer, 1975-ben már csak 100, míg például a witito indiánok létszáma a két említett évben 15 ezer, illetve 1200 fő volt.³⁶ A bennszülött lakosság egy része más, a fehér ember által kevésbé megközelíthető helyre menekült, voltak olyanok, akik más törzsekkel keveredtek, megint mások kapcsolatba kerültek a civilizált világgal, és egy teljesen más kultúrával ismerkedtek meg, annak minden negatívumával.

Az indián társadalom szerkezete felbomlott, de a telepések is változtak: alkalmazkodniuk kellett az őserdő viszonyaihoz. Az indián földtulajdonosok szolgálává váltak, az indiánok korábbi falvai eltűntek, helyükön pedig megalakították az haciendákat, sajátos feudális viszonyaikkal. Megjelent az angol tőke és az európai bevándorlók is, akik egy még kevésbé ismert kultúrát hoztak magukkal. A mono-

34 A. Chirif: i. m. 32.

35 J. San Román: i. m. 243.

36 A. Chirif: i. m. 37.

kultúrás gazdálkodás következményeként a mezőgazdasági termelés egyéb ágazatai igen alacsony szintre jutottak. A bevándorlók számának növekedésével viszont egyre nagyobb lett az importigény a különböző szükségletek kielégítésére, így a bevételek egy részét importtermények beszerzésére költötték a térség fejlesztése helyett: a régió igen keveset profitált a kaucsukláz nyereségeiből.³⁷

Az amazóniai kaucsuk iránti kereslet drasztikus csökkenése mind gazdasági, mind társadalmi téren krízishelyzetet vont maga után. A kaucsuk árának hirtelen esése a nemzetközi piacokon a bevándorlás megtorpanását és az elnéptelenedést jelentette a térségben, az haciendák nagy része megszüntette tevékenységét, a kaucsuk gyűjtése pedig jóval kisebb területen folytatódott, illetve azt felváltotta más fafajták kitermelése. Egyes helyeken megpróbálták lecsökkenteni a kaucsuk kitermelésének költségeit, azonban a nyersgumi árának további csökkenésének hatására felhagytak a fejlesztésekkel.³⁸ A körülmények arra kényszerítették a térségben maradtakat, hogy új kitermelhető nyersanyagok után kutassanak.

37 J. *San Román*: i. m. 161–164.

38 J. *García Morcillo*: i. m. 263.